

ASKER, DİPLOMAT, DÜŞÜNÜR,
SİYASETÇİ, RESSAM, ŞAİR VE TARİHÇİ

MUHAMMED EMİN ZEKİ BEY

Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

Kürt Tarihi

Dergisinin Okuyucularına Hediyesidir.

ASKER, DİPLOMAT, DÜŞÜNÜR,
SİYASİTÇİ, BLSSAM, ŞAIR VL TARİHÇİ

MUHAMMED EMİN ZEKİ BEY
(1880-1948)

Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

www.arsivakurdi.org

*Asker, Diplomat, Düşünür,
Siyasetçi, Ressam, Şair ve Tarihçi*
MUHAMMED EMİN ZEKİ BEY
(1880-1948)

HAZIRLAYAN

Prof. Dr. Kadri YILDIRIM

KÜRT TARİHİ Dergisi

ADRES

Kaloğlu Mahallesi, Sadri Alışık Sokak,
16/50 Beveçlu-Taksim
0532 173 25 09
www.kurtarhi.org
kurtarhi@yahoo.com

BASKI

İzmit Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi C Blok,
230 6 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 501 91 40

BASKI TARİHİ

EKİM-KASIM, 2013

www.arsivakurdi.org

1. HAYATI

2. ÖLÜMÜ VE ÖLÜMÜNÜN 40. GÜNÜNDE
DÜZENLENEN MERASİMDE
HAKKINDA SÖYLENENLERDEN ALINTILAR

3. GERİDE BIRAKTIĞI ESERLER

4. ALBÜM

1. HAYATI

1. 1. Doğumu, Çocukluğu ve Medrese Tahsili

1880 yılında Süleymaniye'nin doğusuna düşen Giwije mahallesinde doğmuş ve 1948 yılında Süleymaniye'de vefat etmiştir. Babasının adı Hacı Abdurrahman, dedesinin adı Mahmûd'dur. Süleymaniye ile öbür şehirler arasında ticaret eşyası götürüp getiren ve katırlardan oluşan bir kervanı olan Hacı Abdurrahman iki evlilik yapmıştır. Birinci hanımından tarihçimiz Muhammed Emîn Zekî ve Muhammed Reşîd (Kakereş); adı Habîbe olan ikinci hanımından da Muhammed Alî, Muhammed Salih, İbrahim, Rana ve Behiye kardeşler dünyaya gelmiştir.

Küçük yaşta annesini kaybeden Muhammed Emîn Zekî kışın ortasında hummaya yakalanmış, ateşi düşsün diye kar yığınının içerisine konulmuştur. Bu da vefatına kadar atlatamadığı romatizma hastalığına yakalanmasına neden olmuştur.

1. 2. Süleymaniye'de Kraliyet İlköğretim Okulu'na Kaydolması ve Rüştüye Geçmesi

Küçüklüğünde ilim tahsili için Mela Azîz Medresesi'ne verilen Muhammed Emîn Zekî bu medresede Kur'an-ı Kerîm'i, okuma-yazmayı ve Farsçayı öğrenir.

1892 yılında Süleymaniye'nin tek resmi okulu olan Kraliyet İlköğretim Okulu'na kaydedilen Muhammed Emîn Zekî 1893 yılında açılan Askeri Rüştüyesi'nin ikinci sınıfına geçer ve okulu birincilikle bitirir.

1. 3. Bağdat'ta Askeri İdadiye'den Mezun Oluşu ve Resim Sanatı Tutkusu

Babası onun okul okumaya devam etmesini değil, ticaret kervanı işlerinde kendisine yardımcı olmasını istiyordu. Fakat okumakta ısrarlı olan Muhammed Emîn Zekî bir grup arkadaşıyla birlikte Kifri üzerinden Bağdat'a geçer ve Askeri İdadiyesi'ne kaydolur. Tahsili boyunca kardeşi Kakereş babalarından habersiz olarak ona lazım olan maddi katkıyı sağlayarak destek olur. Zaten Muhammed Emîn Zekî Bey'in kendisi de

daha sonraları kardeşinin katkıları olmasaydı bir bakkal veya normal bir esnaf olarak kalacağını itiraf eder. Bu okulun birinci sınıfını birincilikle bitiren tarihçimizin üstün kabiliyetini fark eden hocası Maruf Efendi de ona her türlü desteği sağlar ve himayesine alır.

1898 yılında Askerî İdadiye'yi bitiren Muhammed Emîn Zekî bu arada resim sanatına ilgi duyar ve resim-sanat hocası Rauf Efendi ile okul müdürü Faik Efendi ona sahip çıkarlar ve her türlü desteği verirler. Bu destek paralelinde zamanının çoğunu resim yapmaya ayıran Muhammed Emîn Zekî sanat değeri yüksek bazı tablolar yapar ve aşağıda belirtilen şahsiyetlere hediye eder:

Tablo	Hediye Ettiği Şahsiyet
Şeyh Abdülkadir Geylani Camii Tablosu	Dönemin Deniz Binbaşısı
Askerî Kışla Tablosu	Resim Hocası
Kazimiye Mıntıkası Tablosu	Okul Müdürü ve Müşir Paşa

1. 4. İstanbul'da Harp Akademisi ve Genel Kurmay Okulu'nu Bitirmesi, Aldığı Görevler ve Yaptığı Hizmetler

Yukandaki üç tabloya ilaveten başka bir Kazimiye Manzarası Tablosu da yapan Muhammed Emîn Zekî, bu tabloyu yanına alarak bir grup arkadaşıyla birlikte sırayla Ebû Gurayb, Ane, Deyrezûr, Rakka, Halep, İskenderun, Mersin ve Rodos yolculuğundan sonra İstanbul'a giderek tabloyu Harp Bakanlığı'na hediye eder ve burada 1898-1902 yılları arasında Harp Akademisi ve Genel Kurmay Okulu'nu okur. Bu okulları bitirdikten sonra birbirinden önemli görev ve hizmetlerde bulunur ki bunların başlıcaları aşağıda maddeler halinde gösterilmiştir.

1) 1903 yılında Osmanlı Devleti'nin 6. ordusunda yüzbaşı olarak görev yapan Muhammed Emîn Zekî 1908 Meşrutiyeti'nden sonra Edirne İkinci Ordu'ya geçer.

2) Tekrar İstanbul'a döner ve Şevki Paşa'nın başkanlık ettiği Harita Komisyonu'nda görev alıp İstanbul ve çevresinin haritasının hazırlanmasına katılır.

3) 1908'de Türkiye-Bulgaristan sınır tespiti komisyonunda yer alır ve Kafkas Bölgesi'nde Türkiye-Rusya sınırının çizilmesinde topografya subayı olarak tayin edilir.

4) 1912 yılında Balkan Savaşı'nın patlak vermesinden sonra kendi isteği üzerine Çatalca Cephesi'ndeki V. Ordu'ya nakledilir ve Kurmay İkinci Başkanlığı'na terfi eder.

5) 1913 yılında askeri bir tatbikat kapsamında bir ekip ile birlikte Fransa'ya gönderilir ve burada bir yıl kalır.

6) 1914 yılında Türkiye-Rusya sınırının tespiti için ikinci kez görevlendirilir ve bu amaçla önce Doğubeyazıt'a, ardından Tiflis'e gönderilir. Fakat bu yılın sonlarına doğru I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Tiflis'ten İstanbul'a geri döner.

7) 1915 yılında binbaşılığa terfi eder ve Irak Kurmay Ordusu'na gönderilir. Aynı yıl Genel Kurmay Başkanı'nın emri üzerine Kurmay Okulu'na nakledilir ve Selmanpak, Şeyh Sa'd ve Küt Mıntıkaları Harekat Müdürü olarak atanır.

8) Irak'ta 6. Ordu oluşturulduğunda Ordu Komutanı Halil Paşa'nın emriyle ordunun İstihbarat Şubesi Müdürü olarak atanır.

9) 1917 yılında Irak'ın Britanya Ordusu tarafından işgal edilmesi ve Bağdat'ın düşmesi üzerine ordusu ile birlikte Musul'a döner.

10) 1 Temmuz 1917 yılında Mustafa Kemal'in talebi üzerine İstanbul'a gider ve onun komutasındaki 7. Ordu'da Kurmay Başkan Yardımcısı olarak görev yapar. Mustafa Kemal'in isteği üzerine kendisine Üstün Hizmet Gümüş Madalyası verilir.

11) Aynı yıl Mustafa Kemal adı geçen ordu komutanlığından azledilip yerine Fevzi Çakmak Paşa geçtikten sonra bu ordu ile birlikte Filistin'e giderek Halil Rahman, Kudüs ve Nablus cephelerine katılır ve 15. 09. 1918 yılına kadar buralarda kalır ve bu yıl içinde Kafkasya Bölgesi'ndeki 3. Ordu'ya gönderilir. Bu yılın sonlarında "Harp Tarihi Şubesi"nde görevlendirilir ve 1924 yılına kadar bu görevini sürdürür.

12) 1918 yılının sonlarında Kürdistan Teali Cemiyeti'ne üye olur.

13) 24. 07. 1924 yılında Irak'a döner ve Askeri Okul'a eğitimci olarak atanır. Özel bir sınav neticesinde Irak Ordusu'na nakledilir ve 6. Alay Komutanlığı yapar.

14) 1925 yılının Temmuz ayında ordudan ayrılarak 1925-1928. Dönem Irak Parlamentosu'nda Süleymaniye Livası Temsilcisi olarak görev yapar ve 1928 yılında Meclis Başkanı İkinci Vekili olarak seçilir. Ardından Irak Ordusu'na tekrar katılır ve yarbaylığa terfi eder.

15) 11. 24. 1925 yılında Bayındırlık-Çalışma ve Ulaştırma Bakanı olur.
16) 08. 06. 1927 yılından 01. 08. 1928 yılına kadar Eğitim Bakanlığı yapar.

17) 07. 02. 1929 yılında Ekonomi ve Ulaştırma Bakanı olur.

18) 1931 yılında Birinci ve İkinci Nuri Said Paşa dönemlerinde Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlığı ile birlikte Savunma Bakanlığı'nı devralır.

19) 1933 Mart'ında Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlığı'nda müdür olarak atanır. Aynı yılın Eylül ayında kısa bir süre için Sulama Genel Müdürü olarak görev yapar ve sonra eski makamına tekrar döner.

20) 1934 yılında Ekonomi ve Ulaştırma Bakanlığı'ndaki görevinden ayrılır fakat 3 Mart 1935 yılında tekrar aynı bakanlığı üstlenir. Bu bakanlığı birkaç kez yapar ve nihayet 1936 yılındaki askeri baskının ardından hükümetin düşmesi üzerine bakanlıktan ayrılır.

21) 1941 yılında onuncu kez Ekonomi ve Ulaştırma Bakanı olur. Fakat küçüklüğünden beri aralıklarla nükseden romatizması bu yılın sonlarında acı verici bir hâl alınca bir süre tedavi görür ve kendini iyi hissetmeyince 10 Şubat 1942 yılında bakanlık görevinden istifa eder.

1. 5. Dil ve Edebiyat Yönü

Muhammed Emîn Zekî anadili Kürtçenin yanında iyi derecede Arapça, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça da bilirdi. İstanbul'dayken başta askeri konular olmak üzere çeşitli alanlarda yazdığı makaleler *Tanîn*, *Tasvîr-i Efkar* ve *Vakit* gibi gazetelerde yayımlanır. Aynı zamanda iyi bir edip olan merhumun ilk edebi ürünleri Seyyid Taha Berzencî hakkında nazmettiği mersiyelerdir. Askeri Rüştiye'de öğrenci iken bir kaside nazmeden yazar başka bir kasideyi de 1897 yılında Bağdat İdadiye Okulu'nda okurken nazmeder. Yazanımız dördüncü kasidesini ünlü şair Pîremêrd'in "Nizad" adındaki oğlunun dünyaya gelmesi münasebetiyle söyler. Başka münasebetlerle söylediği başka şiirleri de vardır. Fakat aralarında samimi bir dostluk bulunan ünlü şair Pîremêrd'in tavsiyesi üzerine şiir ile uğraşmayı bırakır, kendini kavminin tarihine adar.

1. 6. Tarihçiliği ve Kendi Dilinden Kürt Tarihini Çalışma Nedenleri

Gençliğinden beri tarih merakı olan Muhammed Emîn Zekî, ilk sıralarda Şehname ve klasik tarih kitaplarını okur; İstanbul'da Harp Akademisi'ni

bitirdikten sonra tarihi araştırmalar yapmaya hız verir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan milliyetçi ve Turancı akımların kapsayıcı "Osmanlı" aidiyetini bir tarafa bırakıp kendi ırklarını öne çıkarmaları ve bu bağlamda Kürtleri görmezden gelmeleri hatta inkâra kalkışmaları onu savunmacı reflekslere sevk eder, fakat bu savunma sırasında kendi kavminin kimliğine ve tarihine ilişkin bilimsel verilere sahip olmayışının ezikliğini yaşar ve bu ezikle yaptığı çalışmalar onu Şerefhan Bedlisî'den sonra en büyük Kürt tarihçisi yapar. Kürt tarihini yazmaya ilişkin serüvenini *Kürt ve Kürdistan Tarihi* kitabının önsözünde belirten yazanımızın bu konuda söylediklerinin bir kısmını aşağıda özetliyoruz.

BU KİTABI NASIL YAZDIM?

"Osmanlı" kavramının ortadan kaldırılıp yerine "Türk" ve "Turan" kavramlarının kullanılmaya başlamasıyla birlikte, Türk olmayan her Osmanlı vatandaşı gibi doğal olarak bende de ulusal bir kimlik bilinci oluştu. Ancak mensup olduğum ulusun kökeni hakkında bir şey bilmiyordum. Daha önce Kürt ulusunun tarihini araştırmak ve bu konudaki bilgi ve belgeleri toplamak gibi bir ihtiyaç duymamıştım. Zira "Osmanlı" kavramı Osmanlı Devleti'ne bağlı tüm ulus ve etnisiteleri kapsadığı, farklı kökenlere mensup olan tüm insanları içine alacak şekilde kullanıldığı için böyle bir ihtiyaç ortaya çıkmamıştı. Fakat şimdi çıktı.

Ara sıra kendi kendime sormaya başladım: Kürtlerin kökeni nereden geliyor? Ne tür eserler meydana getirmişler? Nasıl bir tarihleri vardır? Bu sorulara tatminkâr cevaplar bulmak için tarihçi olarak bilinen bazı bilginlere başvururdum. Bunlardan biri zayıf bir rivayete dayanarak Kürtlerin Kahtani Araplardan Kurd b. Amr'ın sülalesinden geldiklerini söyledi; öbürü de Kürtlerin soylarının "Cesed" adlı cine dayandığını ifade etti. Bu saçma sapan cevaplar karşısında çok üzüldüm ve bu meseleyi kendim araştırmaya karar verdim. O sıralarda İstanbul'da bulunuşum bu meseleyi araştırmak için iyi bir fırsattı.

1910 yılında Kürt tarihini araştırmaya başladım. Bu bağlamda önce İstanbul'daki halk kütüphanelerini dolaşım. 1912 yılında yüzlerce esere

ve çok sayıda tarihsel kaynağa ulaşıp buradaki bilgileri derledim ve notlar aldım. 1913 yılında resmi bir görev icabı kader beni Avrupa'ya yöneltince Almanya ve Fransa da dâhil olmak üzere Avrupa'da çok sayıda kütüphane, sahaf ve müzeyi gezme fırsatım oldu ve çok değerli kitaplar buldum. Bu kitaplardan Kürtler ve Kürdistan hakkında önemli bilgiler topladım, oryantalistlerin araştırmalarına ulaştım.

Avrupa'dan döndükten sonra I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi çalışmalarına ara vermeme neden oldu. Savaş sona erdikten sonra İstanbul'a gidip çalışmalarına devam ettim ve topladığım bilgilerden 200 sayfalık bir çalışma hazırladım. Fakat 1919 yılının Kurban Bayramı'nda evde olduğum bir sırada çıkan yangın ev ile birlikte altı yıllık çalışmamın ürünü olan her şeyi kül etti ve tüm umutlarımı suya düşürdü.

Bu tarihten on yıl sonra yani 1929 yılında bir gün Bağdat Parlamentosu Kütüphanesi'nde "İslam Ansiklopedisi"ne gözüm ilişti. Dünyaca ünlü uzman ve stratejistler tarafından hazırlanan bu ansiklopedinin ikinci cildindeki "Kürdistan" maddesi dünyaca ünlü Rus doğubilimcisi Vladimir Minorsky tarafından yazılmıştı. Bu maddeyi iki üç kez okudum ve yoğunlaştım. Bu yoğunlaşma beni tekrar araştırmaya yöneltti ve neticede "Tarihin Eski Dönemlerinden Günümüze Kürtler ve Kürdistan" adlı kitabımı yazmaya karar verdim. Bu bağlamda başta İslam Ansiklopedisi'ndekiler olmak üzere Kürtler ve Kürdistan ile ilgili tüm madde ve bilgileri titiz bir şekilde Kürtçeye tercüme ettim; bu maddelerin sonunda verilen kaynaklara ulaştım ve başka kaynaklara da ulaşma imkânım oldu. Yaklaşık bir yıl süren yoğun ve kesintisiz çalışmalardan sonra *Kürt ve Kürdistan'ın Kısa Tarihi* adlı kitabımın birinci cildi ile *Kürt Devletleri ve Beylikleri Tarihi* ile *Süleymaniye Tarihi* adlı kitaplarının birer bölümlerini tamamladım. Bazı dost ve arkadaşlarım tarih kitaplarını Türkçe yazmamı tavsiye ettilerse de ben bunu uygun görmedim. Çünkü bir Kürt yazara Kürtler için yazdığı Kürdistan tarihini kendi ulusunun dilinden başka bir dille yazması yakışmaz. Bu bağlamda Bitlisli Kürt Şerefhan'ın Kürt Tarihiyle ilgili *Şerfename'sini* Farsça yazmasının bir mazereti olamaz.

2. ÖLÜMÜ VE ÖLÜMÜNÜN 40. GÜNÜNDE HAKKINDA SÖYLENENLERDEN ALINTILAR

Her yıl Haziran ayından sonra Şeqlawe ve Selaheddin yazıklarına gitmeyi alışkanlık haline getiren Muhammed Emîn Zekî, sonuncu dönüşünden sonra rahatsızlanır, romatizması tutar ve 08. 26. 1948 yılında 68 yaşında Süleymaniye'de vefat eder. Süleymaniye'de "Girdê Seywan (Seyvan Tepesi) Mezarlığı"nda Mustafa Paşa Yamuîki'nin yanında defnedilir. Ölümünün 40. günü münasebetiyle çok sayıda ünlü şahsiyetin de katıldığı görkemli bir anma töreni düzenlenir ve bu şahsiyetler merhumun değişik yönlerine ilişkin duygu ve düşüncelerini şiir veya nesir yoluyla Kürtçe (Sorani) ve Arapça dile getirirler. Aşağıda bu konuşmalardan Sorani olan bazı örneklerden alıntılarını ve bunların tarafımızdan yapılmış yaklaşık çevirilerini veriyoruz.

.....
Ey Lawîne! Emîn Zekî Beg be siruştî mezin, be rewîştî pak wêne ye bo êwe. Kirdewey zanistîy Emîn Zekî Beg destûrî kirdaritan e, le serî biron.

Gençler! Emîn Zekî Bey üstün karakteri ve temiz ahlakı ile sizin için bir modeldir. Emîn Zekî Bey'in ilmi faaliyetleri çalışmalarınız için yol haritasıdır, o yolda yürüyün.

Tewfiq Wehbi

.....
Elên Emîn Zekî Beg mird! Min elêm nemirdiwe. Ta dinya dinya bêt nawî bilindî ew zate le henawî her kurdêkî niştîmanperist da cêgîr e. Wacib e le ser hemû kurdêk serî hurmet û teqdîrî bo keç bika. Be tîşke tîşkî hetawî eserî (Tarîxî Kurd û Kurdistan) tarîkîy Kurdistanî labird, serî hemî kurdêkî berz kirdewe û nawî kurdî le dû hezar saley feramûştî nizgar kird û giyanêkî nuy pê bexşî. Ah çe sûd! Ew be hesretî weten û milletewe serî ayewe; zor arezûy ekird be be çawî xoy hetawî asmanî bibinê ke kirasî zêrînî dayikî weten be hetawî ew asmane derewşabêyewe. Emîn Zekî Beg nek تنها her muerrîx bû; katib bû, edîb bû, şaîr bû, esker bû, siyâsî bû. Wez' û zeman musaîd biwaye muheqqeq îşekê zor gewrey boman ekird. Belam le beynî

çîwar diwarî Bexda bê destgîr û zehîr, milletêkî perişan, niştîmanêkî parçe-
kiraw çî etwanê bikat!

"Emîn Zekî Bey öldü" diyorlar! Ben "ölmedi" diyorum. Dünya yerinde durdukça o zatın yüce ismi her yurtsever Kürdün kalbinde kalıcı olacaktır. Tüm Kürtler başlanını onun önünde saygı ve takdir ile eğmelidir. O, Kürdistan üzerindeki karanlığı güneşimsi "Kürt ve Kürdistan Tarihi"nin parlak ışıklarıyla ortadan kaldırmış, her Kürdün başını yüceltmış, Kürt adını iki bin yıllık unutulmuşluktan kurtarıp ona yeni bir ruh kazandırmıştır. Ah ne fayda! O, vatan ve millet hasretiyle bu dünyadan göçtü. Anavatanının altın semasında ulusal bayrağının dalgalanmasını çok arzuluyordu. Emîn Zekî Bey sadece bir tarihçi değildi; aynı zamanda yazardı, edipti, şairdi, askerdî, siyasetçiydi. Durum ve zaman müsait olsaydı kesinlikle bizim için çok büyük şeyler yapacaktı. Fakat Bağdat'ın dört duvarı arasında, desteksiz, sahipsiz ve perişan bir millet, parçalanmış bir ulus ne yapabilir!

Merûf Ciyawuk

.....

Emîn Zekî Beg yekemîn kes e li diway xawenî Şerefnameke Tarîxî Kurd
û Kurdîstanî le pênc hezar sal lemew pêşewe nûsî, be dû cild le çapî da;
gelekey xoy nasî be hemû netewekanî serzewî. Emîn Zekî yekemîn kes e ke
nawî 1057 kesî kokirdotewe le piyawî gewre û benawbangî kurd be nawî
Meşahiru'l-Kurd le çap dawe. Emîn Zekî yekemîn kes e ke Tarîxî Silêmanî
nûsî û le çapî da. Emîn Zekî yekemîn kes e ke be telifekanî nek her xizmetî
kurd belkû xizmetî hemû Rojhelatî Nawerastî kirduwe. Zor kesî wa buwe he-
zar ewendey Emîn Zekî dewlemend û destdar bûn. Belam çünke xizmetiyan
nebuwe, nawîşîyan le ser rûperey cîhan şorawetewe û le yad û le birî kesa
nemawnetewe. Welê Emîn Zekî ta dinya dinya bê û gelekey le rûy kar bê
emiş heye û ta ew zîndû bê emiş zîndû we. Ke wa bû ey Emîn Zekî! To ne
mirdüyî, hemû kurdêk wêneyekî toy le ser dilê xoy helkenduwe, beyanî û
êwarê yadî xot û kirdewe.

Emîn Zekî Bey "Şerefname"nin yazarından sonra tarihi beş bin yıl ön-
cesine dayanan Kürt ve Kürdistan Tarihini iki cilt halinde yazıp bastırmış
ve halkını tüm yeryüzü halklarına tanıtmıştır. Emîn Zekî Bey Kürtlerin
büyük ve ünlü şahsiyetlerinden 1507 kişiyi bir eserde derleyen ilk kişidir
ki bunları Meşhur Kürtler adlı eserinde bir araya getirmiş ve bastırmıştır.

Emîn Zekî Bey Süleymaniye Tarihî'ni yazıp bastırın ilk kişidir. Emîn Zekî Bey eserleriyle sadece Kürtlere değil, tüm Ortadoğu'ya hizmet eden ilk kişidir. Emîn Zekî Bey'den bin kat daha zengin ve muktedir olan çok kimseler vardı. Fakat bir hizmetleri olmadığı için isimleri yeryüzü sayfalarından silinmiş, kimsenin aklında kalmamışlardır. Ama Emîn Zekî, dünya var olduğu ve ulusu da bu dünyada yaşadığı sürece o da var olacaktır ve ulusu yaşadığı sürece o da yaşayacaktır. Madem durum böyledir ey Zekî Bey! Sen ölmüş değilsin, tüm Kürtler seni gönüllerine nakşedecek ve sabah akşam seni anacaklardır.

Mamosta Şêx Mihemedê Xal Qadîy Silêmanî (Süleymaniye Kadısı)

.....
Emîn Zekî Beg xawenî rewîştêkî berz bû. Ta bilêy rûxoş û nazik bû. Legel gewre da gewre û legel biçûka biçûk bû. Be çawî hurmet temaşay hemû kesêkî ekird û le yarîdedanî hejaran gelî car dest pêşkerîy kirduwe. Emîn Zekî Beg bêcge le zimanî daykî xoy zimanî erebî, farisî, tirkî, îngilîzî, fransî, elmanî û rûsî ezanî û şarezayîy tewawî le ulûmî îqtîsad û zeraet û ticaret û eskerî da hebû. Mirdinî Emîn Zekî Beg ziyaneşkî gewreye bo kurd hergîz cêy em ziyane gewreyey pîr nabêtewe. Emîn Zekî Beg, Xwa lê xoş bê û giyanî pak be behîşt şad bika.

Emîn Zekî Bey yüksek karakter sahibiydi. Olabildiği kadar güler yüzlü ve nazikti. Büyüklerle büyük, küçüklerle küçüktü. Her kese saygın bir gözle bakardı ve fakirlere yardım elini çok uzatırdı. Emîn Zekî Bey kendi ana dilinden başka Arapça, Farsça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça da bilirdi. İktisadî, ziraî, ticarî ve askerî ilimlerde tam bir uzmandı. Emîn Zekî Bey'in ölümü yeri doldurulamayacak kadar büyük bir kayıptır. Allah Emîn Zekî Bey'den razı olsun ve pak ruhunu cennette şad eylesin

Ebdulqadir Qezaz

3. GERİDE BIRAKTIĞI ESERLER

Muhammed Emîn Zekî geride çok sayıda eser bırakmıştır. Bunlardan bir kısmı basılıp çeşitli dillere çevrilirken bir kısmı henüz basılmamıştır. Basılanlar şunlardır:

3. 1. Arapça ve Türkçe Eserleri

Yazanımızın 1929 yılında Bağdat'ta basılan *Takrîr Bi Şe'ni'l-Ceyşi'l-Irakî* (Irak Ordusu Hakkında Rapor) adlı eseri Arapça olup, aşağıdaki eserleri de Türkçedir:

- 1) *Osmanlı Ordusu*, Bağdat-İstanbul hicri 1336
- 2) *Osmanlı Efsan Hakkında Tetkikat*, İstanbul 1336
- 3) *Irak'ı Nasıl Kaybettik*, İstanbul 1336
- 4) *Irak Seferi Hatalarımız*, İstanbul 1337
- 5) *Harb-i Umumide Osmanlı Cepheleri Vakayî'i*, İstanbul 1337
- 6) *Selmanpak Meydan Muharebesi ve Zeyli*, İstanbul 1337
- 7) *Bağdat ve Son Hadise Dıya'ı*, İstanbul 1339
- 8) *Irak Tarih-i Harb Muhtasarı*, İstanbul 1339
- 9) *Kûtu'l-Ammara Hücum ve Muhasarası* (İki cilttir, İngiliz arşivlerinden dedir.)
- 10) *Hayat Hatıratım* (üç elyazması defterden oluşur; biri Arapçaya çevrilmiştir.)

3. 2. Kürtçe Eserleri ve Irak Kürt Sorunuyla İlgili "Dû Teqelay Bêsûd"

- 1) *Muhasebey Niyabet*, Bağdat 1928
- 2) *Xulasey Dû Teqrîni Meb'ûsi Silêmanî Emîn Zekî Beg*, Jiyan Gazetesi, 1928
- 3) *Beyanatı Emîn Zekî Beg Meb'ûsi Silêmanî Le Meclîsi Meb'ûsan da*, Jiyan Gazetesi 1928 (08. 30. 1828 tarihinde Süleymaniye temsilcisi olarak Mebusan Meclisinde yaptığı açıklamalardan meydana gelmektedir.)
- 4) *Xulaseyekî Tarîxî Kurd û Kurdistan* (Arapça çevirileri: Bağdat 1931-37)
- 5) *Dû Teqelay Bêsûd*, Bağdat 1935

6) Kurdî Benawbang (kızı Saniha tarafından Arapçaya çevrilmiştir)

7) Tarîxî Silêmanî, Bağdat 1937

Yukarıda saydığımız eserleri az çok bilinen eserlerdir. Fakat Kürt sorunu veya Kürtlerin problemleriyle doğrudan ilgili olarak 1930 yılında Melik Faysal'a gönderdiği "*Dû Teqelay Bêsûd*" (Sonuçsuz Kalan İki Çaba) adlı risale türü uzun raporun içeriğinin özellikle Bakur'da henüz yeterince bilinmemektedir. Bu bakımdan, orijinali Kürtçe olan ve Arapçaya da çevrilen bu önemli eseri burada Türkçe'ye çevirmek istiyoruz (sonuç kısmı hariç). Bu eserin Kürtçe orijinali Sıddîq Salih'in "*Sercemî Berhemî Muhammed Emîn Zekî Beg*" adlı eserinin birinci cildinde; Arapça çevirisi de Kemal Raûf Muhammed'in "*Baqetu Dirasatin Kurdiyye*" adlı eserinde yayımlanmıştır.

ULU EKSELANSLARI

Ekselanslarına takdim ettiğim bu raporda hükümetin varlığına ve siyasetine yani Irak Kürt sorununa katkıda bulunacak görüşlerimi arz etmek istiyorum. Büyük bir üzüntü ile görüyoruz ki bu sorun Kürtlerin süreklilik kazanan şikâyetleriyle kriz ve gerginliğe doğru gitmektedir. Bu sorun iki halkın kalbinde ayrılık ve kavga tohumunun ekilmesine ve zat-i alinizin hükümeti için siyasi ve idari problemlerin ortaya çıkmasına yol açabilir. Bu soruna önemle bakılmalı; sebepleri ve faktörleri iyice araştırılıp analiz edilmeli; iş işten geçmeden uygun ve makul çözüm yolları bulunmalıdır. Şimdiye kadar iş başına gelen Irak Hükümetlerinin bu sorunun çözümü için başvurdukları üslup ve yöntemler tarafsız ve bilimsel olmadığı için olumlu netice vermemiştir. Kürtlerin şikâyet nedenlerini ve niçin hükümetin iyi niyetinden şüphe edip ona güvenmediklerini araştırdığımızda, görüyoruz ki bunun asıl nedeni Birleşmiş Milletlerin aldığı ve 3 Eylül 1926 yılından itibaren uygulanacağına ilişkin Irak hükümetinin de taahhüt ettiği kararın ilkelerinin uygulanmayışıdır. Bu taahhüdü teyit için zat-i alinizin dikkatini Başbakan'ın 22 Kanun-i Sani 1926 yılında Millet Meclisinde yaptığı ve Britanya Sömürgeler Bakanının 3 Eylül 1926'da özetleyerek Birleşmiş Milletlere gönderdiği konuşmaya çekmek istiyorum.

Başbakan konuşmasında şöyle demişti: "Kürtlere haklarını vermemiz gerekir; görevlileri kendi içlerinden seçilmeli; dilleri resmi olmalı ve çocukların okullarda kendi dilleriyle eğitim görmelidir...."

Bu açıklamalar tam olarak majestelerin ve anlaşmalı hükümetin eğilim ve arzularını yansıtmaktadır. Bunun kanıtı majestelerin 1926 yılında genel sözleşmenin imzalandığı Dar-ı İtimad'daki konuşmalarıdır. Bu açıklama ve arzular tüm Kürtler tarafından sevinç ve mutlulukla karşılanmış; Kürt mıntıkalarını kalkındırarak idari ve sosyal düzenlemeler konusunda hükümetin iyi niyetinden şüphe edilmemiş; bunun bir sonucu olarak her keste memleketin saadet ve refahının sembolü olarak kabul edilen hükümetin yönetimi altında dürüst ve samimiyetle çalışma ve Irak'ın bütünlüğünü koruma bilinci oluşmuştu. Britanya Sömürgeler Bakanının Birleşmiş Milletler'de yaptığı ve Irak Hükümeti'nin sicil ve niyetlerine dayandığını söylediği konuşmada olduğu gibi bazı resmi belgeleri tetkik ettiğimizde, bunların Kürtlerin geleceğini ve taleplerini garantiye alan maddeler içerdiklerini görüyoruz. Fakat maalesef üzerinden beş yıl geçmesine rağmen bu maddelerin hiçbiri uygulanmamış ve verilen sözlerin hiçbiri tutulmamıştır. Bu durum doğal olarak Kürtlerin rahatsız olmalarına neden olmuş, onları ulusal gelecekleri konusunda şikâyetlere, korku ve endişelere sevk etmiştir.

Bu sorunun çözüm şekli hakkında konuşmadan önce, hükümetin verdiği sözlere uymadığı, bunun da Kürtlerde rahatsızlık oluşturduğu ve onların hükümete olan güvenlerini yitirdikleri gerçeğini ispat etmek istiyorum. Hepimiz biliyoruz ki Irak Manda Hükümeti sürecinde ortaya çıkan Birleşmiş Milletler Komisyonu Raporunda yer alan şart ve talepler şu dört meselede kendini göstermişti: *Devlet memurları, eğitim, yargı ve dil.* Şimdi bu meseleleri ele alalım ve hükümetin bunlardan hangisini yerine getirdiğine bakalım. Bu meseleleri tartışırken Irak Hükümeti'nin anlaşmalı hükümete sunduğu hata ve mübalağadan uzak olmayan rakamlara, sayısal verilere, geçen yıla ait diğer bazı belgelere ve resmi istatistiklere dayanacağız:

1) *Kürt memurları ve onların 4, 5 ve 6. maddelere göre merkezi hükümet idaresine katılmaları meselesi:* Sömürgeler Bakanının Birleşmiş Milletler Komisyonu'nda yaptığı konuşmadan ve diğer bazı resmi belgelerden anlıyoruz ki 1926 yılında ve bu yıl (1930) Kürt mıntıkalarındaki devlet memurlarının dağıtımını aşağıdaki tablo şeklinde gerçekleştirmiştir:

	Kürt	Kürt olmayan	Toplam	Kürt	Kürt olmayan	Toplam
Maliye ve İçişleri	43	14	57	44	27	71
Adalet Bakanlığı	10	3	13	9	7	16
Diğer Bakanlıklar	38	17	55	11	40	51

Bu sayılar açıkça gösteriyor ki beş yıl boyunca Maliye ve İçişleri bakanlıklarında görevlendirilen Kürt devlet memurlarının sayısında sadece bir kişilik bir artış olmuştur. Adalet Bakanlığı ile diğer bakanlıklarda ise tam tersine sayılan azalmıştır. Oysa buna karşılık Kürt olmayan devlet memurlarının sayısında % 100'lük bir artış olduğunu görüyoruz ki böyle bir artış Sömürgeler Bakanının beyanatında geçen 4. maddeyle çelişmektedir. Oysa Irak'ın niyetiyle ilgili şunlar ifade edilmişti: Kürt olmayan devlet memurlarının Kürt mıntıklarında görevlendirilmesi sürekli azaltılacak, tüm makam ve mevkilerde uygun ve istekli Kürt devlet memurlarının görevlendirilmesi siyaseti düzenli olarak uygulanacaktır.

Acaba hükümeti bu sözü yerine getirmekten alıkoyan nedir?
Gelecekte Hükümetin bu konudaki tavn nasıl olacak?

Bu iki soruya cevap vermeyi zorunlu görüyorum:

Birincisi: Hepimiz şunu biliyoruz ki Türk Hükümeti zamanında, özellikle sonradan Irak'ı teşkil edecek olan üç vilayette Kürt devlet memurlarının görevlendirilmesi önemli bir oran teşkil ediyordu. Şunu da biliyoruz ki subayların ve sivil devlet memurlarının önemli bir oranı Kürtlerden oluşuyordu ve bunların büyük bir kısmının Irak'a dâhil edilen topraklarda kaldığında ve halen de buralarda kalıp resmi görevler almak istediklerinde en küçük bir şüphe yoktur. Bu bakımdan, hükümet Kürtlerde bu görevleri üstlenmede gerekli olan yetenek ve rağbetin olmadığını iddia edemez. Bu konuda çok sayıda Kürdün hükümete müracaat ettiğine bizzat ben şahidim. Fakat bu müracaatların ancak çok küçük bir oranı işlem görmüştür. Başta İçişleri olmak üzere bakanlıkların dosyaları bunun kanıtıdır. Fazla

değil, bir örnek vermek istiyorum: Bizzat ben birinin bir yerde görevlendirilmesi için tam iki sene uğraştım fakat çabaların sonuçsuz kaldı. Şundan da kuşum yoktur ki Sivil Kralliyet Okulu'ndan mezun olan bu talihsiz kişi bir nahiyenin müdürü bile yapılmazken, Kürt olmayan arkadaşları Irak Hükümetinde bakanlık koltuklarına oturmuşlardır. Kürtler bir açıdan bu durumu, bir açıdan da hükümetin nasıl kendi bölgelerinde Kürt olmayanları görevlendirip aşamalı olarak bu görevlendirmeyi artırdığını ve onlara her türlü kolaylığın sağlandığını görüyorlar. Zaten bu durum yukarıda verdiğimiz ve aşağıda vereceğimiz tablolarda ortaya çıkmaktadır:

Süleymaniye	99	64	34	99	1
Kerkük	51	24	76	51	49
Erbil	79	60	40	79	21
Musul, Zaho, Duhok, İmadiye, Akra, Zibar	70	34	66	70	30

Yukarıdaki tablodan Kürt bölgelerindeki nüfus oranı ile görevli memur oranı yan yana gerildiğinde tüm bölgelerde Kürtlerin zulme uğradıkları açıkça görülmektedir. Bu durum ise hükümetin bölge sakinleri arasında adalete riayet edeceğine ilişkin 11 Temmuz 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda aldığı ve uygulama sorumluluğunu üstlendiği karara ters düşmektedir. Bu karar şunu vurgulamaktadır: "Teknik personel hariç, hükmet Kürt kazalarında hiçbir Arap memuru tayin etmeyecektir". Aynı şekilde Sömürgeler Bakanı 3 Eylül 1926 tarihinde yaptığı konuşmasının 4. maddesinde; Başbakan da 21 Kanun-i Sani 1926 tarihinde yaptığı açıklamalarda bu sözü vermişlerdi.

Hükümetin geçen yıllar içerisinde Kürtlerin uğradıkları haksızlığı ortadan kaldırması ve yukarıdaki tabloda olması gerektiği gibi Kürt

memurlarının sayısını Kürt nüfusuyla orantılı adil bir düzeye çıkarması gerekiyordu. Ekselanslarınca bilindiği gibi tüm Doğu memleketlerinde aydınların geçim hayatları büyük ölçüde resmi görevlere dayanır ve bundan yararlanmak da haklarının bir parçası sayılır. Kaldı ki hükümetin bundan istifade etmesi de onun yararına olan bir şeydir. Bu konuda adalete riayet edilirse idari sistem mükemmelleşir, işler iyi bir şekilde yürür, gençler samimi bir şekilde hükümeti destekler, şikayet etmelerinin ve hükümet için rahatsızlık teşkil etmelerinin bir nedeni kalmaz.

Birinci sorunun cevabını bitirmeden önce başka bir noktayı ilave etmek istiyorum: Memur görevlendirme hususunda hükümet Irak kavimleri arasında adalet ve eşitliğe uymuyor. Zira resmi belgeleri incelediğimizde Kerkük Livasında görevlendirilen devlet memurlarıyla ilgili şu oranlar görüyoruz:

Kürtler	% 24, 5
Türkmenler	% 56, 5
Arap ve diğer unsurlar	% 19

Oysa bizzat Kerkük Livası Mutasarrıflığının çıkardığı nüfus istatistiklerine göre nüfus oranları şöyledir:

Kürtler	% 51
Türkmenler	% 21, 5
Araplar	% 20
Diğer kavimler	% 7, 5

Benim buradan anladığıma göre geçerliliğine inanmadığım gizli bazı nedenlerden dolayı hükümet Türkmenleri destekliyor; Kürtlere ve Araplara zarar veriyor. Bu da, Irak'ın bütün unsurlarına karşı adil olması gereken hükümete karşı Kürtlerde rahatsızlık ve şüphe doğuruyor. Aşağıda göreceğimiz gibi hükümet sadece memurları görevlendirmede değil, aynı zamanda eğitim-öğretim ve yargıda da bazı unsurları koruyor, bazılarını ihmal ediyor. Kısacası hükümetin sözünü tutmaması ve Kürtlerin uğradıkları haksızlığı gidermemesi için hiçbir neden görmüyorum.

İkincisi: *Gelecekte Hükümetin bu konudaki tavır nasıl olacak?* Mevcut koşul ve durumlar bu soruya tatminkar bir cevap vermeye uygun değildir. Zira hükümetin şu anda izlediği siyaset Kürtlerin ilim ve kültür açısından

kendilerini devlet memurluğuna hazırlama fırsatı vermiyor. Çünkü buna hazırlanmanın en önemli yolları yurt dışına gönderilecek ilmi heyetlerden ve mezunlarını önce resmi memuriyetlere, sonra da yüksek makamlara çıkaracak yüksek öğretim okullarından geçer. Oysa kendimi şunları söylemek zorunda hissediyorum ki maalesef Kürt gençleri uzun yıllardır Eğitim Bakanlığının yurt dışına gönderdiği heyetler bağlamında hakettikleri payı alamamışlardır. Ben bu konuda bizzat Eğitim Dairesi'nin belgelerine dayanıyorum. Bu belgelere göre geçen yıla kadar 120 öğrenci yurt dışına gönderilmiş ve bunların içerisinde iki üç kişiden başka Kürt yoktur. Zira Eğitim Bakanlığının getirdiği şartlara göre yurt dışına gönderilecek olan adayın lise mezunu olması gerekir. Oysa Kürt mıntıklarında bir tane bile lise yoktur ve Kürt gençleri malum nedenlerden ötürü liseyi okumak için Bağdat'a gitmek istemiyorlar. Bundan dolayı Kürt gençlerinin ilmi heyetlerde yer almalan ve ihtisas okullarında okumak için başkente gitmelerinin zor olduğunu görüyoruz. Öte yandan, devlet memuru olarak görevlendirilmeye Kürt gençlerinin önüne çıkan engeller onların resmi dairelerdeki iş eğitiminden ve dolayısıyla kendilerini üst makamlara hazırlama imkânından alıkoymaktadır. Öyleyse hükümet gelecekte ne yapmalıdır ve Kürtleri devlet memuru olarak görevlendirmeyi nasıl sağlamalıdır?

Bu durum bizi şu kanaate sevk ediyor: İlerde Kürt mıntıklarında Kürt memurları görevlendirmekten kaynaklanan boşluk Kürt olmayan memurlarla doldurulacak ve bu da er geç resmi memurluktardan istifade etme fırsatı Kürtlerin elinden çıkacak, Kürt olmayanların eline geçecektir. Bu iki neden, yani hükümetin Kürt memurları atamaktan geri durması ve Kürt memurları geleceğe hazırlamak için gerekli olan önlemleri almaması Kürtlerin hükümetten uzaklaşmasını ve hükümete güvenmemelerini doğuracaktır. Zaten bu durum Kürtlerin hükümete şimdi de şüphe ve güvensizlikle bakmalarının ve hükümetin de onlara karşı gazaba gelmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesidir. Kürt mıntıklarında devlet memuru olarak istihdam edilmeye Irak kavimleri arasında pratikte bir adalet sağlansaydı bu şahsen beni çok sevindirecekti. Fakat gerçek böyle değildir. Zira yaptığım özel araştırmalara ve kişisel bilgilerime dayanarak diyebilirim ki Kürt memurların oranı hiçbir livada % 5'i bile bulmazken, Süleymaniye Livasında görevli Kürt olmayan memurların oranı % 26'dır.

Kürtlerin merkezi hükümet idaresinden ve parlamenter sistemden ne kadar istifade edebildiklerine gelince, onların bu konuda da haksızlıklara

uğradığını görüyoruz. Aşağıda özetle bu haksızlığın örneklerine işaret etmek istiyoruz:

1) *Birincisi*: Sayıları 19'u bulan genel müdürler arasında bir tek Kürt genel müdür bile yoktur.

İkincisi: Biri dışında Savunma Bakanlığı dairelerinde subaylara nezaret edecek bir Kürt subay yoktur. Bölge ve askeri birlikler amirliği için de durum aynıdır.

Üçüncüsü: İki üç tanesi hariç, tüm bakanlık merkezlerinde ve vakıflar müdürlüklerinde resmi kayıtlı Kürt devlet memuru yoktur.

Bundan da anlaşılıyor ki Kürtler merkezi hükümetin idaresinden hak ettikleri payı alamamışlar; Temsilciler Meclisi'ndeki temsiliyet hakları eksiktir ve mevcut durumları 1926 yılındaki durumlarından daha kötüdür. Zira bir Birleşmiş Milletler Raporu'na göre toplam Irak nüfusu içerisinde Kürtlerin Kuzey Livalardaki oranı bazıların iddia ettiği gibi % 17 değil; % 18'dir. Buna göre toplam 88 temsilci içerisinde Kürt temsilcilerinin sayısı 16 olmalıdır. Oysa bizzat Sömürgeler Bakanı'nın isimlerini verdiği gibi bugünkü mecliste Kürt temsilcilerinin sayısı 11 kişiyi geçmemektedir. Şunu diyebilirim ki Birleşmiş Milletler Raporu'na göre Kürt halkı Musul Arapları'ndan bile daha fazla Irak'a bağlılık eğilimi göstermişlerdir. Bu samimiyetlerine karşılık Kürtler hükümetten buna denk bir karşılık beklemekte, daha şefkatli olmasını istemekte, bugünkü muameleden daha adil bir muamele beklemekte ve Irak Hükümeti'nden Britanya Sömürgeler Bakanı'nın konuşmasında işaret ettiğinden daha fazla bir destek ummaktadırlar.

2) *Kürt okullarında eğitimi yaygınlaştırmak*: Hepimiz biliyoruz ki Kürtlerin oturdukları Kürt mntıkalarında Kürtçe eğitimi yaygınlaştırmak, Birleşmiş Milletler'in şart koştuğu ve Irak Hükümeti ile Anlaşmalı Hükümetin de uygulama taahhüdünde bulunduğu dört maddeden biridir. Bu taahhüdün üzerinden beş yıl geçtikten sonra şimdi bu sayını iki hükümetin buna ne kadar bağlı kaldığına ve ne kadarını yerine getirdiğine bakalım.

Süleymaniye okullarında eğitim dilinin Kürtçe olduğunu görüyoruz. Fakat Kerkük Livası'nda nüfus çoğunluğu (% 51) Kürtlerden oluşmasına rağmen 3 taneden başka Kürt okulu yoktur ve geriye kalan 20 okulda bir iki tanesinin dışında eğitim dili olarak Türkçe kullanılmaktadır. Oysa

Kerkük Livası'nın toplam nüfusu içerisinde Türkçe konuşanların sayısı % 21'i geçmemektedir. Şüphesiz nüfusun yansımın Kürtlerden oluştuğu merkez liva ve kazalarda Kürt okullarının olmayışı Kürtleri çocuklarını Türk okullarına göndermemeye sevk etmektedir. Çünkü Kürtler Türkçeyi kendi dilleri olarak kabul etmemekte ve buna ancak zoraki bir şekilde yönelmektedir ki bu da gerçekten üzüntü vericidir. Bu bir açıdan pedagojiye, öte yandan da hükümetin çıkarlarına uygun değildir. Bu tuhaf durumu hükümetin niyetinin Türkçeyi teşvik etmek ve bu dili yaygınlaştırarak Kürtlere zarar vermemek olduğundan başka bir şekilde yorumlamak mümkün değildir. Türkmenlere destek ve yardım sunarak onları Kürtler üzerinde hâkim kılmaya hazırlama işi şu anda her zamankinden fazladır. Ben kesinlikle inanıyorum ki hükümet bu siyasetiyle kendi çıkarlarına uygun davranmıyor ve kendisinin de beklemediği problemlerin ortaya çıkmasına neden oluyor. Zira hükümet bu siyasetiyle doğal olarak liva nüfusunun önemli bir kısmının kendisine karşı kızgın bir tavır almasına yol açıyor.

Hükümetin bu Türkmen azınlığa verdiği destek sadece eğitimle sınırlı değildir; bu destek aynı zamanda resmi devlet memurluğu ve temsilîyet gibi alanları da içine almaktadır.

Erbil okullarının büyük bir kısmında Kürt diline riayet ediliyor. Fakat maalesef şu anki Musul Livasında Kürt nüfusunun dörtte üçünü oluşturan kazaların hiçbirinde Kürt diline hizmet eden bir tek okulu bile göremiyoruz. Bunun kanıtı, Musul Mıntıkası Eğitim Müdürlüğü'nün 11. 02. 1930 tarih ve 351/1 sayısıyla Genel Eğitim Müdürlüğü'ne gönderdiği rapordur. Müdür bu raporunda Musul Mıntıkası'nda Kürt dilinin okutulduğu hiçbir okulun bulunmadığını itiraf etmektedir. Oysa Sömürgeler Bakanının konuşmasında geçen 9. maddeyi tetkik ettiğimizde bunun 13 Kürt okulunun olması ve bunlardan 6 tanesinin Musul Livasında yer alması gerektiğine vurgu yaptığımız görüyoruz. Zaten bizzat ben 1927 yılında Musul Mıntıkasında 10 Kürt okulunu gördüm. Burada ayrıca Sömürgeler Bakanının konuşmasındaki 10. maddede yer alan taahhütlere ters düşecek şekilde varlık bulan aykırı bir görüşe göre Musul Livası'nın beş kazasındaki Kürtçe eğitimin artık Eğitim Bakanlığı tarafından tamamen ortadan kaldırılma kararı alınmıştır. Bilmiyorum; acaba Eğitim Bakanlığı bu karar kendiliğinden mi almıştır yoksa adı geçen kazalardaki Kürt okullarının lağvedilmesine ilişkin bu karar hükümetin bilgisi dahilinde midir! Her

iki durumdan hangisi olursa olsun, bu karar pedagojiye ters düşmesinin ötesinde hükümetin açıklamalarına da ters düşüyor. Böyle bir karar şöyle yorumlamaktan başka bir imkan yoktur: Bu, Türkler döneminde Arap kardeşlerimizin sürekli şikâyetçi oldukları zararlı yöntemlere bir dönüştür.

Kürtlerin maruz kaldıkları haksızlık sadece Musul ile ve sadece Kürt dilinin eğitimde kullanılmasının lağvedilmesiyle sınırlı değildir. Bu haksızlık Kerkük'te olduğu gibi Kürtlerin devlet dairelerinde görevlendirilmemesi ve Kürt halkının Temsilciler Meclisinde temsil edilmemesi gibi problemleri de içermektedir. Musul Livası'nın 5 Kürt kazasında Kürt olmayanların nüfus oranı toplam nüfus içinde % 30 iken bunlardan seçilen memurlar oranının % 66; Kürt memurları oranının ise % 34 olduğunu görüyoruz. Bu Kürt memurların yaptığı görevler de ancak fakir fukara kimselerin razı olacağı düşük seviyeli görevlerdir. Bunun benim bildiğim kanıtı şudur ki dört kaymakam, mal müdürlerinin tümü ile emniyet müdür yardımcılarını ve yüksek dereceli görevlilerin hepsi Kürt olmayan unsurlardır. Oysa nüfus oranlarına göre Kürt temsilcileri sayısının üç veya dört olması gerekiyordu. Fakat şimdi sadece iki kişi vardır.

Bu durum, yani hükümetin Sömürgeler Bakanı'nın konuşmasında geçen 4. maddede belirtilen taahhütlere uymaması ve Başbakanın 21 Kasım-ı Sani 1926 yılında yaptığı açıklamaları önemsememesi Kürtlerin rahatsızlık duymasına ve şikâyetçi olmasına yol açmıştır. Bu da ekselsanların arzularına ve hükümetin çıkarlarına ters düşmektedir.

3) *Kürt mntıkalarında yargısal davaların Kürt diliyle yaygınlaştırılması:* Britanya Sömürgeler Bakanı'nın 1926 yılındaki konuşmasında geçtiği gibi Kürtlere sunulması gereken üçüncü hizmet de budur. Oysa bu hizmet sadece Süleymaniye Livası'nda ve Koy sancak kazasında verilmiş, bunun dışında hiçbir mntıkada bu uygulamaya gidilmemiştir. Gerçek şu ki Kürtler Kerkük Livası mahkemelerinde Türkçeye muhatap oluyorlar; Erbil, Musul ve Xaneqin'de Arapçaya başvurmak zorunda kalıyorlar. Bu da Kürtlerin önüne birçok problem ve zorluk çıkarmaktadır. Çünkü mahkemeye intikal eden şikâyet ve davalar için tercüman bulmak ve haklarını savunma işini bu tercümanlara havale edip onların merhametine sığınmak zorunda kalıyorlar. Fakat ya bu tercümanlar zayıf oldukları için, ya da davacı ve davalının hukukunda çarpıtmaya başvurduklarından Kürtler çoğu zaman

haksızlığa maruz kalıyorlar. Nitekim Birleşmiş Milletler Komisyonu'nun mahkemelerde Kürt dilinin kullanılmasının zorunlu olduğuna ilişkin talepleri bu haksızlık sakıncasına dayanmaktadır. Hükümetin bu gerçeği göz önünde bulundurmaması doğal olarak Kürtleri hükümete karşı kuşku ve şikâyetçi yapmıştır. Şahsen ben adli işlerin Kürtler arasında Kürt diliyle yaygınlaştırılmasının hükümet için zor bir iş olmadığına inanıyorum. Bilakis hükümet bu katkı ve desteği sağlama yoluyla Kürtlere karşı iyi niyetli olduğunu ispat edecek, onların hoşnutluk ve samimiyetlerini garantili olarak yanında göreceklerdir.

4) *Kürt dilini resmi bir dil haline getirmek*: Bu konuda şikâyet ve eleştiri seslerinin yükselmemesi için hükümetin üzerine düşen görev yıllar önce bu sözünü yerine getirmeye başlamasıydı.

.....

*Takdir Ekselanslarındır
20 Kanun-i Evvel 1930
Muhammed Emîn Zekî*

3. 3. Kürt Dili ve Diğer Konularla İlgili Kürtçe Makaleleri

Muhammed Emîn Zekî'nin başta "Gelawêj" dergisi olmak üzere çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlananmış olan Kürt Dili ile ilgili çok değerli makale ve araştırmalara imza atmıştır. Kürt diliyle ilgili olmayan diğer makaleleri de kendi çapında değerli yazılardır. Bu çalışmaların bir listesini aşağıda veriyoruz:

- 1) *Zimanî Kurdî û Edebî*
(Gelawêj, yıl: 1939, sayı: 1, sayfa:3-8)
- 2) *Zimanî Kurdî Bo Çî Gorawe Çon Yek Egrê?*
(Gelawêj, yıl: 1940, sayı: 2)
- 3) *Em Lehcaney Kurdî Çon Ebête Yeklehçe?*
(Gelawêj, yıl: 1940, sayı: 2)

- 4) *Zimani Kurdî*
(Gelawêj, yıl: 1943, sayı: 3, sayfa: 1-9)
- 5) *Qise û Zimani Kurdî*
(Gelawêj, yıl: 1946, sayı: 6-10)
- 6) *Şewey Lur*
(Sıdıq Salih, *Sercemî Berhemî Muhammed Emîn Zekî Beg*, s. 242-247)

Muhammed Emîn Zekî'nin değişik konularla ilgili diğer Kürtçe yazı ve makaleleri şunlardır:

- 7) *Ew Kaxwzwy ke Le Estamûlewe Hatuwe*
(Bangî Kurdistan, yıl: 1922, sayı: 4, sayfa: 2-3)
- 8) *Kaxezî Emîn Zekî Beg Mebûsî Silêmanî Bo Xizmetî Muteserîfî Efxemî*
(Jiyanewe, yıl: 1925, sayı: 33, sayfa: 2-)
- 9) *Tarîx û Eşxas*
(Jiyan, sal: 1934, sayı: 424, sayfa: 1-2)
- 10) *Tarîx û Eşxas*
(Jiyan, sal: 1935, sayı: 426, sayfa: 3-4)
- 11) *Tarîx û Eşxas*
(Jiyan, sal: 1935, sayı: 429, sayfa: 1)
- 12) *Ciwabi Pirsiyarî Qan, (Şiir)*
(Jîn, yıl: 1939, sayı: 587, sayfa: sayfa: 2)
- 13) *Bo Pîremêrdî Xwoşewîst*
(Gelawêj, yıl:1943, sayı:2, sayfa:1-4)
- 14) *Newroz*
(Gelawêj, yıl: 1943, sayı: 1)
- 15) *Le Emîn Zekî Begewe Selam Bo "Selam"*
(Gelawêj, yıl: 1944, sayı: 11; Jîn, yıl:1944, sayı: 724, sayfa: 1)
- 16) *Namekey Mamostay Gewre: Emîn Zekî Beg*
(Jîn, yıl: 1946, sayı: 819, sayfa: 2)
- 17) *Amojgarîyekî Dilsozane*
(Gelawêj, yıl: 1947, sayı: 4)
- 18) *Amojgarîme Bo Nizar*
(Nizar, yıl: 1948, sayı: 1, sayfa: 13)
- 19) *Diwanamey Emîn Zekî Beg Bo Pîremêrd*
(Jîn, yıl: 1948, sayı: 928, sayfa: 1)
- 20) *Selaheddîn û Ehlî Xaç*
(Gelawêj, yıl: 1949, sayı: 6-8)

KAYNAKÇA

Abdurrezak Hasani

Tarihü'l-Ahza'bi's-Siyasiyye el-İrakiyye, Beyrut 1983

----- *Tarihü'l-İrak es-Siyasî*, Beyrut 1982

----- *Tarihü'l-Vizaratî'l-İrakiyye*, Cilt 8, Beyrut 1983

Abdussetar Tahir Şerif

el-Cemiyat Ve'l-Munazzamat Ve'l-Ahza'bi'l-Kurdiyye, Bağdat 1989

Aladin Secadi

Zikra Erba'niyyeti Piremêrd, Bağdat 1950

Bangi Kurdistan Gazetesi

Daha önce kaydettiğimiz yıl ve sayılar

Cemal Baban

A'lamu Kurdî'l-İrak, Süleymaniye 2006

Gelawej dergisi

Daha önce kaydettiğimiz yıl ve sayılar

Irak Adalet Bakanlığı

Mecmûatu'l-Kavanîn Ve'l-Anzime Li Seneti 1931-1934, Bağdat 1960

Jiyan gazetesi

Daha önce kaydettiğimiz yıl ve sayılar

Jin gazetesi

Daha önce kaydettiğimiz yıl ve sayılar

Kemal Raûf Muhammed (Ebû Lalo)

Baqetu Dirasatin Kurdiyye, takdim: Dr. Maruf Haznedar, Erbil 2006

Kemal Mazhar Ahmed

Têgeyîştini Rastî ve Kürt Basınındaki Yeri (Kürtçe), Bağdat 1928

Muhammed Ali Avnî

Hulasetu Tarih'il-Kurd Ve Kurdistan, Kahire 1939, Beyrut 2003 (Önsöz)

----- *Tarihü'd-Duvel We'l-İmaratî'l-Kurdiyye*, Bağdat 2007 (Önsöz)

Nizar dergisi

Daha önce kaydettiğimiz yıl ve sayılar

Sıddîq Salih

Sercemî Berhemî Muhammed Emin Zeki Beg, Süleymaniye 2005

Elbümü Mihemed Emin Zeki Beg, Süleymaniye 2012

Zahide İbrahim

Delîlu'l-Ceraid Ve'l-Mecellatî'l-İrakiyye, Kuveyt 1982

Oturanlar sağdan sola; Muhammed Emin Zeki Bey ve Fatime Hamm.
Ayaktakiler sağdan sola; Bedi', Sanihe ve Macid.

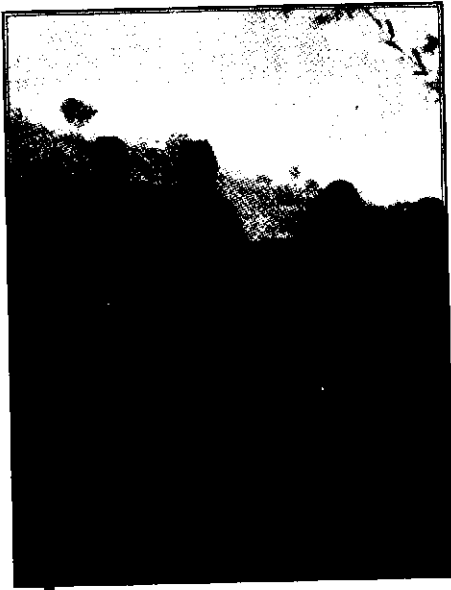
Muhammed Emin Zeki Bey, Şaklava'da.

Sağdan sola; Macid, Muhammed Emin Zeki, Sanihe, Fatime ve Cahid.

Fatime Han ve Muhammed Emin Zeki.

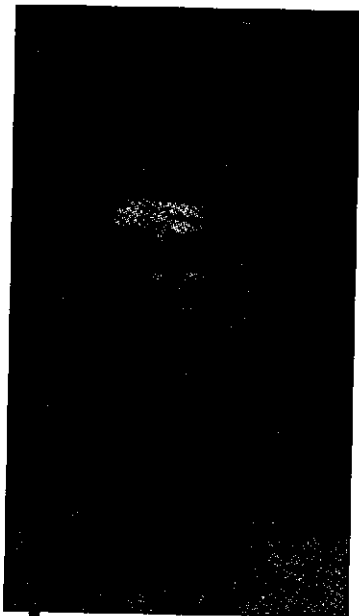
Sağdan sola; Fatime, Muhammed Emin Zeki, Sanihe ve Macid.

1. Cahid, 2. Sanihe, 3. Muhammed Emin Zeki, 4. Bedi', (İstanbul, 1922)

Sağdan sola; Macid, Muhammed Emin Zeki Fatime ve Sanihe.

Muhammed Emin Zeki Beyin
ođlu Cahid.

Sağdan sola; Jale Muhammed, Saniha, ve
Hasan Muhammed Mahzûmi.

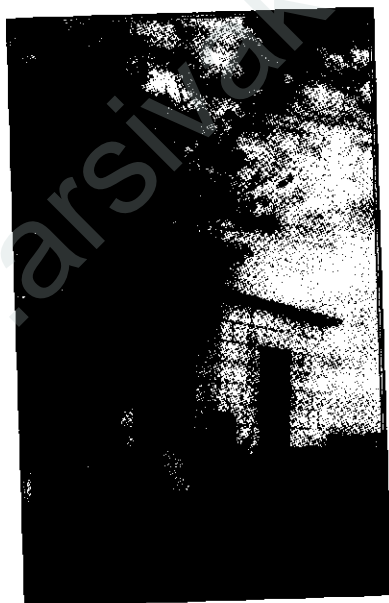
Sanihe

Sağdan sola; Sanihe, Dr. Emine Murad.

Newroz Kutlamaları Töreni, Bağdat 1948.

Muhammed Emin Zeki Beyin
Tel Seywandaki mezar.

GARYE: Osmanlılar Dönemi'nde Bir Ulaşım Aracı, Muhammed Emin Zeki Bey'in tablosu.

Kerx Cephesi ile Nehir Cephesi'nin Görüldüğü Askeri Kışla Manzarası, Muhammed Emin Zeki Bey'in tablosu.

KÜRTLER VE KÜRDİSTAN TARİHİ

MUHAMMED EMİN ZEKİ BEG

Nûbihar

Nûbihar Yayınlarının katkılarıyla basılan bu kitapçık,
Kürt Tarihi Dergisinin okuyucularına hediyesidir, para ile satılamaz.